

God tussen de potten en pannen.

Over de betekenis van Teresa van Ávila voor (mij en de) presentie.

Andries Baart, 10-10-2015

*Wie in mijn naam één zo'n kind bij zich opneemt, neemt mij op;
en wie mij opneemt, neemt niet mij op, maar hem die mij gezonden heeft.' Mc. 9,38.*

Nadat ik een academische lezing voor vandaag had voorbereid, heb ik het roer omgegooid. Ik vertel u een persoonlijk verhaal. Hoor niet alleen het 'persoonlijk' maar ook het 'ik vertel'.

Ik begin met een constatering: in de machtige *Encyclopedie van de mystiek* (1150p./ 2003) wordt geen aandacht gegeven aan mystiek en diaconie. Wel aan mystiek en muziek, beeldende kunst, poëzie, natuur, liturgie etc. Ook in de hoofdstukken van mystieke scholen en stromingen, of over hedendaagse mystieke (sub)culturen, komt de diaconie of menslievende zorg niet aan bod, tenzij heel erg terzijde.

Voor mij bestaat die verbinding echter wel en daarover wil ik in dit half uur graag wat zeggen. Die verbinding is voor mij deels biografisch (ik verbind in mijn leven beide) maar ook wetenschappelijk (in de manier waarop ik als zorger over zorg denk).

Biografisch houd ik het graag kort, al was het maar omdat ik niet van bekentisliteratuur houd. Ik heb me in mijn jongere jaren grondig en met grote vreugde met het imponerende werk van Teresa van Ávila bezig gehouden en op een gegeven moment besloten me ervan af te wenden, min of meer zoals men een bonbonwinkel uit vlucht of besluit zichzelf niet verder te wagen aan roesmiddelen, maar de intense kennismaking nooit te vergeten en deze zelfs vruchtbaar te maken. Ik zal verklaren waarom ik dat zo doe en ook graag zo wil houden.

Ik ben hoogleraar presentie en leg kort uit waar het in de presentie omdraait. De definitie en de uitleg

Een praktijk waarbij de zorggever zich aandachtig en toegewijd op de ander betreft, zo leert zien wat er bij die ander op het spel staat – van verlangens tot angst – en die in aansluiting dáárbij gaat begrijpen wat er in de desbetreffende situatie gedaan zou kunnen worden en wie h/zij daarbij voor de ander kan zijn. Wat gedaan kan worden, wordt dan ook gedaan

Deze presentieoefening is in NL inmiddels een graag geziene gast geworden en oefent een aanzienlijke (menslievende) invloed uit op de zorg. Mensen worden opgeleid en gevormd tot presentieoefening en daarin is de exposure een verplicht onderdeel. Ik wijdde Deel III van mijn *Een theorie van de presentie* eraan en steun daar nu op.

Exposure (1): het globale beeld van een praktijk

Wat is de exposure en wat moeten we ons daarbij voorstellen? Letterlijk vertaald betekent exposure 'zich bloot stellen aan' en dat is ook precies wat er gebeurt. Wie als een presentiebeoefenaar aangesteld wordt voor de bewoners in een achterstandswijk – gebieden dus waar bittere armoede en werkloosheid heersen, waar langdurige afhankelijkheid van uitkeringen regel is, waar woningen vaak van slechte kwaliteit zijn, net als de veiligheid, waar de leefsfeer als beroerd wordt ervaren, de interetnische verhoudingen dikwijls gespannen zijn etc. – (wie daar wordt aangesteld) begint zijn baan in de regel met een 'exposure'. Die presentiebeoefenaar wordt ondergedompeld in en blootgesteld aan het de werkelijkheid van de desbetreffende wijk.

In concreto moet men zich dat als volgt voorstellen. De betrokken presentiebeoefenaar gaat systematisch door de buurt wandelen en kijkt aandachtig rond. Zij wandelt op deze manier gedurende ettelijke maanden en zorgt ervoor dat dat in alle denkbare omstandigheden gebeurt: in de ochtend, de middag en de avond, bij goed weer en slecht weer, op werkdagen en in het weekend, als het vuil wordt opgehaald, als zij moe is, geïrriteerd of goed geluimd. Zij bezoekt de snackbar, het clubhuis, de buurtwinkel, de sportzaal, maar verkeert ook onder de viaducten, in de portieken, deabri's, op de speelplaatsen en in straatjes die er eng of onaantrekkelijk uitzien. Ze maakt zich de kleuren bewust die ze ziet, de auto's, de graffiti, de hondenpoep, de kamerplanten, de stickers op de deur, het aantal bellen. Ze realiseert zich wie ze ziet: de mannen en vrouwen, de opgeschoten jeugd, de kinderen, de yuppies (ja, die ook), de functionarissen, de mensen met hun lek en gebrek, de volwassenen die leuren, TV-kijken en hun tijd doden. Ze laat alles wat er gezegd wordt onvoorwaardelijk tot zich doordringen en doet zelf niets.

In de meest algemene zin is het de bedoeling om de plek van binnenuit te leren kennen. Het geldt *mutatis mutandis* ook voor werkers op ander plekken: in de maatschappelijke opvang, in de psychiatrie, in het ziekenhuis etc. Al wandelend, praatjes makend en schrijvend resp. reflecterend in het dagboek, ontstaat een beeld van de werkelijkheid van de leefwereld in de buurt. Een leefwereld die niet alleen getekend is door ellende maar ook door saamhorigheid, intensief sociaal verkeer, verzet en hartelijkheid. En het is op basis van deze kennis uit de eerste hand dat de werkers hun dienstbaarheid aan de buurtbewoners vorm trachten te geven.

Exposure (2): nader geanalyseerd als spiritualiteitsoefening

Het globale beeld van de exposure kan verfijnd worden (TP, deel III). Ik vraag me daartoe af wat er nu precies geveerd wordt van de betrokken presentiebeoefenaar. Ik meen dat de *opgave* van de exposure op vier pijlers rust of vier stadia kent, die ik met de volgende trefwoorden aanduid:

1. Beheersing van jezelf (onderdrukken)
2. Ruimte maken voor het vreemde (zuiveren)
3. Toelaten van het andere (ontvankelijk zijn)
4. Toewijding aan het andere / de ander

1 de beheersing: zichzelf intomen, opschorten

In het eerste stadium heeft de exposure alle karakteristieken van een innerlijk gevecht: de snelle oordeelsvorming moet onderdrukt worden, net als de afkeer, het medelijden, de romantisering, de neiging om vooral wat te gaan dóén; beheerst moeten ook worden: de vluchtreacties, de drang om te gaan theoretiseren en verklaren, en ten slotte ook de wil om wat je waarneemt begripsmatig en snel in de vingers te krijgen. Allemaal minder gewenst of zelfs verboden omdat ze afbreuk doen aan de ‘blootstelling’ en dus aan het van binnenuit leren kennen van de werkelijkheid in de buurt. Men moet zich, voor dit moment, eens voorstellen wat hier door de presentiebeoefenaars ‘in exposure’ tussen haken moet worden gezet. Voor de duur van de exposure dienen hun bedoelingen, wensen, snelheid, interpretaties, zekerheden etc. echter onderdrukt te worden, omdat ze ernaar tenderen om dwars door de levende werkelijkheid van de anderen heen te gaan schetteren en dus ‘die geen stem hebben’ andermaal overschreeuwen. De mond gesnoerd, de oren laten hangen en de handen op de rug: dat is wat hier gevraagd wordt. En: niet zeggen wie je bent maar je identiteit primair laten definiëren vanuit het lijden en de vitaliteit die je aantreft.

2 de leegwording: aan zichzelf voorbij komen, stil worden

In de verslagen die presentiebeoefenaars van hun exposure geven, klinkt dan ook weinig romantiek door. In onophoudelijke en strenge reflectie op hun ervaringen besteden zij geweldig veel tijd aan wat we ‘de zelf-betrapping’ zouden kunnen noemen. Waarom neem ik dat zó waar, waarom maakt dat die indruk op mij, waarom ben ik geneigd om dat steeds weer zó en niet anders te benoemen, waarom wekt dit afschuw, dat medelijden, waarom wil ik hier weg, waarom reageer ik zo? Dat taaie praten met zichzelf dient ertoe, hoe paradoxaal dat ook moge lijken, om de anderen (buurt en haar bewoners) in hun eigen taal tot spreken te laten komen. De ‘zelf-betrapping’ schept de ruimte voor de anderen om te verschijnen *zoals ze kunnen en willen zijn*. De beheersing kan geleidelijk overgaan in zelfbetrapping en die kan overlopen in een proces van leegwording. Om de laatste overstap te kunnen maken is een eigenaardig mengsel nodig van strengheid en mildheid jegens zichzelf, van bestraffend toespreken en van de bewuste toe-eigening van de eigen sensitiviteit, draagkracht en nietigheid. De leegwording resulteert naar mijn mening dus niet rechtstreeks uit de beheersing en zelfbetrapping maar uit de bewuste

(h)erkenning en vervolgens uit de geleidelijke transcendentie van de eigen hebbelijkheden en beperkingen. De leegheid bestaat er dus niet in dat de onderdrukke beheersing volledig is, maar dat de eigen stemmen die nog altijd opspelen herkend zijn en dat de kleur die ze aan de ervaring geven bekend is. In die leegheid weet de presentiebeoefenaar welke vertekeningen zij zelf aanbrengt.

3 de ontvankelijkheid, het ontstaan van nieuwe betrokkenheid die opent

De receptiviteit die in de eerder beschreven exposure-stadia bevochten èn toegeëigend is, heeft een generatief vermogen. Ik bedoel daarmee dat *als de leegheid eenmaal gevuld raakt* met het leven, de paradoxen, de liefdes, de vitale belangen en het lijden van de buurtbewoners, er ook morele intuïties ontstaan. Dat geschiedt voornamelijk doordat de leegheid het bijzondere en concrete appèl inviteert en ontvangt *als een eigen verantwoordelijkheid*. Heel het proces van het opschorten (van het verklaren, oordelen, handelen) maakt de weg vrij voor het ontstaan van een concrete betrokkenheid bij wat zich concreet aanbiedt en vraagt om compassie, inzet, respect en zorg. Ik noem de erkenning daarvan een moreel motief, omdat het niet met gezag is verkondigd, niet uit een of ander moreel behoren komt aangewaaid noch met klemmende argumenten is uitgelokt. Het morele motief is de vrucht van de opschortende en toegeëigende ontvankelijkheid. Bovendien is het morele motief intern verbonden met zinbeleving omdat het de betrokkene uit zijn bevangenheid tilt en in een ruimer, heterogeen betekenis-kader plaatst. De betekenis van wat zich als moreel motief voordoet, overschrijdt de zelfbeslotenheid van de betrokkene. Hier zien we dus hoe de exposure de ontleding (kenosis) in strikte zin voortzet met een vervulling: de heroriëntatie vanuit het concrete dat moreel verplicht en zin geeft.

4 de toewijding: zich (weg)schenken aan het andere/de ander die er ultiem toe doet

Ten slotte loopt de exposure uit op de toewijding. De uiteindelijke betekenis van de exposure steekt niet in de receptiviteit maar in de toewijding die erop volgt, dat is: de radicale en praktische toewending naar en het duurzame engagement met wat die morele intuïties en zinvolheid uitlokt. Toewijding en de inzet voor wat ultiem ter zake doet, zijn onderling verweven. Hier bijt de slang in zijn eigen staart, want voor de weinig zachtzinnig tocht door de exposure is reeds een radicale toewijding vereist. Wat de exposure doet, is -in termen analoog aan die van Waaijman en Blommestein- de transformatie van die initiële toewijding, en wel door deze onder het appellerende gezag van het concrete lijden en de uitnodigende vitaliteit van de ander te plaatsen.

Intermezzo

De exposure is in mijn visie dus óók een tamelijk barre, *geestelijke* oefening die op eenzelfde stramien verloopt als ik bij Teresa heb leren kennen in haar uiteenzetting over de zeven stadia (verblijven) van de spirituele ontwikkeling in *Kasteel van de ziel* ook wel: *Innerlijke Burcht*.

Misschien dat ik die exposure daarom ook zo wil en interpreteer. Een doornig pad dus, een weg om zelf stap voor stap tot zwijgen te komen en je te leren openen voor het andere / de andere; het andere dat zo op je toe kan komen en je aanspreekt. Die aanspraak is, hoewel helemaal de bedoeling, niet per se weldadig: ze kan (zal) je van je stuk brengen, geeft je een opdracht, toont je een werkelijkheid met de indringende vraag of je je daarin voegen wilt. In de exposure als geestelijke oefening zit de opdracht tot onderwerping – dat taaie, levenslange gevecht van Teresa. De weg kent, zoals ook beeldend beschreven door Teresa, tientallen verleidingen, misleidingen, dwaalwegen, uitglijers onderweg, we zien de genademiddelen die niet gemist kunnen, de eigen kleinheid die te bestrijden is, de ontmoediging en het grote verlangen dat het goed komt en helder wordt, ze kent de voortdurende strijd met jezelf (je verlangen, je onbescheidenheid, je stem die door alles heen praat, je ongeduld, je persoonlijke ambitie), ze kent de behoefte aan begeleiding, de noodzaak stil en ontvankelijk te worden. Aan het einde staat de ontzaglijk vreugde: dit is waar het allemaal om gaat, dit is waar je jezelf aan wilt toewijden. De tocht door al die ontberingen eindigt bij het hart; om met Teresa te spreken, het doorboorde hart.

U hoort het: ik praat als een leerling van Teresa maar ik heb het niet over het leven van monniken en monialen maar over de aanvang van de presentiebeoefening: de menslievende zorg om de kwetsbare die aangewezen is op onze zorg. Het is zorg die zakelijk bedreven kan worden (en ook wordt) maar ook uit een toewijding die berust op een diepe beaming van de ervaring: hier moet ik zijn, hier vind ik mijn God. Door Teresa geleid spreek ik niettemin over zoiets seculiers als de exposure.

Ik heb later een boek geschreven over aandacht en deze materie opnieuw ter hand genomen. (Teresa hernam haar denken ook almaar: zie *Het Kasteel der Ziel/Innerlijke Burcht* (1577), de *Weg der Volmaaktheid* (1566) en haar *Verzuchtingen, Hooglied* en natuurlijk in haar geestelijk biografie *Het boek van haar leven* (1562-1565).) Het zijn almaar dezelfde golven, zij het op verschillende kusten geworpen. Aandacht als dat vermogen om receptief te worden, jezelf tot staan te brengen, belangstellend te worden zodat het andere zich aan je kan voordoen en laten kennen, aandacht omwille van de aandacht die aan het andere wordt geschonken, als weldadigheid in zichzelf en niet slechts als een nuttig iets dat daarachter vandaan kan komen. Aandacht dat als woord en ook als praktijk zo dicht tegen het Duitse woord voor eerbiedige meditatie aan ligt (Andacht). Het gaat hier uiteindelijk, net als bij het gebed van Teresa, niet over wat ik doe, bereik maar wat mij geschonken wordt als ik aandachtig ben, erin slaag het ander *in zijn anders-zijn* toe te laten en dus niet gelijkvormig te maken aan mezelf. We zitten hier met aandacht en exposure in hetzelfde register en dat is (weer, net als bij Teresa) geen register voor bangeriken en egosterke alleskunnens. In dit register draait het erom je met hart en ziel toe te vertrouwen aan het andere, het vreemde (dat ook schokt en bang maakt) en jezelf op een specifieke manier te verliezen. Vergis u niet, we spreken hier van de zorg om of voor de ander.

Nog weer later schreef ik een boekje onder de titel *Van bewegen naar bewogenheid* en weer,

denk ik, toonde ik me een leerling van Teresa, al handelde het boekje opnieuw over zorg. Ik probeerde de stelling uit te werken dat het voor goede zorg niet zo zeer nodig is zelf druk te bewegen, maar allereerst je af te stemmen op het bewegen van de ander. Niet jouw ritme, tempo, voor- en achtergrondsfiguren, niet jouw krimpen en zwellen zijn maatgevend, maar de vraag of je kunt oppikken hoe de ander beweegt en of je bereid en in staat bent om in plaats van zelf te bewegen bewogen te worden door de ander. Opnieuw een filosofisch boekje over de zorg voor de ander en opnieuw had ik de leer van Teresa in gedachten: niet ik beweeg (al ben ik druk doende) maar ik word bewogen. Althans dat is het diepe, deels morele verlangen. (De dynamiek tussen bewegen en bewogenheid is bij Teresa fascinerend, want weinig nonnen waren drukker dan zij en weinig schreven zo veel over rust; lees haar *Boek der Stichtingen* 1573-1582.)

Zo kunnen we die exposure dus ook zien, *al moet dat niet*: een geestelijke oefening om tot toewijding te komen en tegelijk een oefening in aandachtigheid en bewogenheid om de ander. Het zijn de basisbewegingen van de diaconie. Het zijn de basisbewegingen van Teresa's mystiek.

Ik wil nog een paar verdere stappen zetten.

U moet zich realiseren dat deze exposure wordt gedaan door degenen die aan presentie gaan doen en dat zijn momenteel zelden christenen, laat staan mensen die graag de christelijk mystiek beoefenen. Wel vaak heel goede mensen, vind ik. Toch ondergaan ze die exposure en wat ik hier beschrijf zullen ze overwegend beamen, zij het (beslist) niet in deze termen. Wat mij betreft, is het dus een geestelijke weg buiten de muren. Ik kom daar zo dadelijk op terug. Eerst wil ik iets zeggen in katholieke termen over deze exposure.

De exposure is ten diepste een oefening – jazekeer: een oefenen – die resulteert in een getransformeerde spiritualiteit. Juist deze is vereist om al die nuttige zorg goed en gericht te kunnen geven. Ze is er niet de vervanging maar het oriëntatiepunt van. Maar waarom zou men deze transformatie willen, deze 'grote afbraak'? (Ook hier is het passend en erg treffend de eerste verblijven van het *Kasteel van de Ziel* nog eens door te nemen!) Los van de praktische inzichten die men erbij opdoet, zou ik met Rob van Kessel, die als theoloog gedurig pleitbezorger van de exposure is geweest, antwoorden: omdat de exposure de belofte van de Godsontmoeting in zich bergt (Rob van Kessel, *Zes kruiken water*, Hilversum 1989, p. 112). Niet zozeer met de machtige en eeuwige God van de heilige geschriften, niet zozeer met de persoonlijke God van de intieme gebedsomingang maar met de lijdende God die uitnodigt tot gemeenschap in zijn messianistisch bondgenootschap. Aan het begin en aan het eind van de exposure staat de lijdende en verlangende God, van verondersteld tot verstaan. Met een subtiële woordspeling kunnen we zeggen: niet de eisende God van de rechtmatige aanspraak, maar de God die aanspreekt. Ook hier bevind ik me weer dicht in de buurt van Teresa.

Deze spiritualiteit kan niet los gedacht worden van het handelen (wat bij Teresa ook al niet kon): we moeten spiritualiteit dus beslist niet louter of voornamelijk als bevindelijkheid opvatten. Precies om die reden spreek ik graag van toewijding: daarin komt naar mijn smaak die intense verbinding van praktische inzet en liefdevolle aandacht tot uiting. Spiritualiteit zoals deze in de exposure wordt beoefend en zoals deze uitmondt in de toewijding vindt plaats *in* gemeenschap en wordt door mij niet geconceptualiseerd als een hoogstpersoonlijk ervaring dank zij de afwezigheid van concrete mensen. Ik ben hier wel heel wat wereldser en stoffelijker dan Teresa.

Deze spiritualiteit is, in mijn ervaring, nogal ver verwijderd is van de esthetiserende en woordkunstige spiritualiteit die we momenteel maar al te vaak aantreffen. De godsontmoeting vindt hier niet plaats in het luisteren naar stichtelijke teksten, in de stilte van het afgezonderde gebed of in de extatische geestelijke verliefdheid, zoals Bernini deze uitbeeldde. Daarom heb ik het motto zo gekozen: wie er vurig naar verlangt God in zich op te nemen, neme een kwetsbare mens bij zich op. Deze spiritualiteit kent geen zekere of irenische weg. Ze bedient zich óók van alles wat tegenstaat: het gefoezel van de politiek, de rottige huizen, de geur van armoede, het zweet van de arbeid en de platheid van het bestaan. De exposure noopt de presentiebeoefenaar niettemin om letterlijk onder dit alles door te gaan en daarbij flinke verliezen te incasseren. Maar ze maakt ook kennis met hartelijkheid die ze niet kende, met vitaliteit en verzet die verbazen, met gemeenschapszin die uitgestorven werd geacht. Het is uit deze mengeling dat – vaak bij contrast, soms als een spoor – de God der beloften opdoemt: niet anders dan zo. (Ook Teresa beschrijft de Godsontmoeting als een ‘achterafervaring’; pas in de allerhoogste stadia van verwoering is ze direct.) Het is voorts in de toewijding aan die wereld dat de ontmoeting bewaard blijft. Daarom kan men zeggen dat de exposure via de godsontmoeting aanzet tot de navolging.

Alledaagsheid, presentie en mystiek

Wel leerling van Teresa maar ik heb haar ook verlaten. Simpel gezegd: aan het eind van haar gebedsmystiek staat de verdovende extase, de absolute verhevenheid en de goddelijke eenwording op afstand van de wereld, hoezeer ook haar beelden alledaags zijn. Die extatische positie – dat is de positie van de buitenstaander – past mij niet. Ik hoor niet in de tuin of het kasteel, ook niet als hij metaforisch is, maar in de woestijn. Ik leef niet in het 16^e eeuwse Spanje met zijn echo's van ridderlijkheid, op de drempel van de aanstormende reformatie, noch in een tijd waar de wereld opengaat en zich uitbreidt met nieuwe continenten. Ik leef niet in een wereld met een verworden en lauw kloosterleven als een religieuze steen des aanstoots, ik leef niet in een periode waarin het innerlijk steeds verder ontdekt werd (de opkomst ook van de ‘moderne devotie’), waar de complexiteit van de systemen nog te overzien was. Ik leef niet in een premoderne wereld, waar de Verlichting nog niet eens vermoed werd. We zijn eeuwen verder, meer dan drie miljard mensen zijn ondertussen wezenloos vermoord, de humaniteit is ver ontwikkeld en staat tegelijk onophoudelijk op zijn grondvesten te schudden, God is verduisterd en voor velen in on-

ze contreien nog slechts een oud liedje van verlangen, en de mens waant zich in elk geval beter dan God. Ik heb letterlijk op een dag besloten (zoals Teresa ook steeds besluiten trof, *decisión*) dat ik niet in die tuin mocht blijven. Niet omdat het daar niet goed zou zijn – dat was het probleem helemaal niet – maar omdat het voor mij moreel niet zou deugen. Het zou een vaandelvlucht zijn. Eigenlijk draaide alles om: Teresa's weg als bestemming werd weer een doorgaande weg: doorlopen Baart, verder gaan, niet bang zijn en weg van deze vleespotten. Met de mooie herinneringen en met weemoed, weer op pad, nu de alledaagsheid, de gewone platte wereld in.

Wie het pad van de presentie gaat, is weerloos en moet moedig zijn. Die bepaalt zich bij wat zich aandient en zoals het zich aandient. Alledaagsheid is daarvan het trefwoord. Natuurlijk betekent het dat de presentiebeoefenaar heel gewone dingen doet, van koffie leuten tot mee-eten, van knikkeren en voetballen tot samen een potje janken om wat niet lukken wil. Daarin – in die concreetheid, in die gewone dingen – zit het, daarin moet het gebeuren en daarin gebeurt het ook: de diepe verbondenheid van God en mens. Ik ben me gaandeweg gaan realiseren wat alledaagsheid is en hoezeer we als wetenschappers, professionals en als gelovigen en theologen gewoonlijk ons best doen daarbij uit de buurt te blijven. In de theologie zijn er overigens goede uitzonderingen (van Edward Schillebeeckx tot Henning Luther). Deze constatering (de vlucht voor het alledaagse) acht ik ernstig en bedenkelijk, zeker ook voor de theologie.

Voor mij is het alledaagse een soort kookpot die ver verwijderd is van schematisering, begripelijke reducties, eenvoudige uitleg of van een (ontische) zekerheid in de zin van: eigenlijk is het allemaal goed, of slecht. Kort gezegd:

- Alledaagsheid als historische bundel van verhalen en perspectieven, bont, veelstemmig, verwarrend, onuitputtelijk afgeladen met betekenissen (lees Ludwig Wittgenstein)
- Alledaagsheid als zich empirisch opdringende ambiguïteit van goed en kwaad, geluk en tragiek, geweld en barmhartigheid, hoop en noodlottigheid (lees Michel de Certeau en Luce Giard)
- Alledaagsheid als complexe en zich almaar ontpoppende onoverzichtelijkheden: niet in de vingers te krijgen realiteit die niettemin wel geleefd moet worden ('the complexity turn')
- Alledaagsheid als het snijpunt van vele registers: het cognitieve, het expressieve, het morele, het fysieke, het praktisch-doenerige en zo meer (Howard Pollio et al.)
- Alledaagsheid als de plek van de (systemische) determinatie én van het onafgestemde en ongetemde leven (Raoul Vaneigem en François Lyotard)

Het alledaagse zet ook ideologieën ‘van de hoge grond’ te kijk; het is minder duidelijk, minder eenduidig, minder stabiel. Genade en ongenade, wat gemaakt kan worden en wat je misschien toevalt, wat te overzien valt en wat in onoverzichtelijke complexiteiten verdwijnt: het loopt allemaal dooreen. Het alledaagse is bloedserieuze ernst maar dan verdund en versneden – niet dat het wat uitmaakt.

Het alledaagse is wat het is, zonder dat zich verzet tegen de lezing van zijn diepstructuur en eigenlijkheid. Paradox, oppervlakkig en diepzinnig, onuitputtelijk en benauwd begrensd. Tegelijk is het alledaagse ook symbolisch, dat meerdere perspectieven toelaat, het gewone én het buitengewone bevat en is wat het is. Het alledaagse blijft helemaal en precies wat het is: dood is dood, knikkeren is knikkeren en eten is eten; en toch bergt ze ook een betekenisoverschot (Arnold Gehlen) in zich. Nimmer uitgeput. Voor wat ik hier probeer te zeggen, is dat een belangrijk inzicht.

Alledaagsheid als tegenprogramma

Als in de geschiedenis van de theologie de sociale wetenschappen of filosofie de roep om aandacht voor het alledaagse weer opklinkt, is er eigenlijk altijd sprake van een tegenprogramma. Men wil dus van iets af, het moet anders. Wat zijn de contouren van dat tegenprogramma? Wie terug gaat naar het alledaagse houdt afstand tot de abstract gewrochte, hogere orde, die wil graag in het geheel en de flow zijn (in plaats van in de kleine deeltjes), die verzet zich tegen de idee dat het ware leven gekend kan worden als iets stabiels, iets op afstand waar ook God huist in het schone, serene, eenduidige, ordelijke, redelijke.

Ook als men het tegenprogramma activeert en dus tot een rehabilitatie van het alledaagse neigt, moet men zich enkele ernstige beperkingen van de toewijding aan het alledaagse bewust zijn. Het alledaagse is ook geborneerd, bevangen van zichzelf, bijziend en doortrokken (in ons deel van de wereld) van kapitalisme en neoliberale gekkigheden

We moeten niet denken dat het alledaagse een mooie, romantische, onvervuilde levensplek is (oertoestand): die bestaat niet, zeker niet in onze laatmoderne samenleving! Bovendien is ze behept met een bepaald soort blindheid. Soms wordt haar orde doorbroken als ze stagneert en niet verder kan (denk aan het milieu), als grote goedheid zich meldt of als ontzaglijk kwaad doorbreekt, als onvermoede mogelijkheden oppoppen. Het zijn in zekere zin transcendenties van het alledaagse en de vraag is of het ook transcendenties naar God toe zijn. Daar ligt wat mij betreft een opgave, een uitdaging.

Men kan zich waarschijnlijk voorstellen hoe ongelooflijk spannend het wordt wanneer we deze presentie, in zijn interne verbinding met het alledaagse, ook gelovig en theologisch willen voltrekken. En dat is precies waarover ik nog een enkel woord wil zeggen, want in dat avontuur ligt óók een betekenis van presentie: de meest vèr dragende. Het is opnieuw de vraag naar

moed; presentiebeoefening als een radicale zijnsmodus in de meerlagige, veelstemmige en onbestembare alledaagsheid vraagt een ongehoorde ontleding. Alles wat we als gelovigen en theologen al dachten te weten van de werkelijkheid moet tussen haken geplaatst worden, de taal van de *God talk* wordt een stotteren dat uiteindelijk tot een woordeloos staan komt (hoe niet te spreken, vraag Derrida) en de godsbeelden lossen op en worden vloeibaar. Kan men aan de fixaties voorbij komen? Men kan dit soort loslaten ook benoemen met de taal der mystiek, maar hoe dan ook, het gaat om een angstwekkend avontuur, want het is allerminst zeker dat wat men loslaat op een andere wijze wordt teruggevonden. En wát men moet loslaten behoort, als ik voor mezelf mag spreken, tot het dierbaarste: het vermoeden gedragen te worden, de hoop dat het bestaan geen bodemloos gat zal blijken te zijn waarin het goede en kwade in een onverschillige gelijkschakeling verdwijnen, een vertrouwen op de liefde, de aanzegging gerechtvaardigd, getroost en geborgen te worden, het oneindige verlangen dat wat vernederd en gebroken is verheven en geheeld zal worden. Dat alles wordt terzijde gezet bij de receptieve uitlevering aan de alledaagsheid. Velen zullen, wat die alledaagsheid verder ook moge tonen, niets van dat alles meer terugvinden. Misschien vallen ze nog eens terug en hopen ze oog in oog met de dood en uit blinde angst dat er van de oude beloften nog iets bewaarheid zal worden, maar ook dat kan sleets zijn en verloren gaan. Voorbeelden te over. De virtuozen zullen in het alledaagse de sporen en verwijzingen naar al deze heerlijkheden terug kunnen lezen, maar zij zijn dan ook uitzonderlijk begaafd of ongehoorde fantasten. Bij weer anderen ontstaat er een bijna absurde wens: oog in oog met de ondoorgrondelijke en soms pijnlijke alledaagsheid van het bestaan komt de wens op dat als God niet zou bestaan Hij ter plekke uitgevonden zou moeten worden met alle beloftes en perspectieven waarmee zijn heerschappij omgeven is. Dat is ook een betekenis van presentiebeoefening: dat ze – soms, even – een intens en vernieuwd verlangen wekt naar Gods aanwezigheid onder de mensen. Alleen al de kans dat die betekenis zich aandient, zou voldoende moeten zijn om binnen de kerken de weg van de presentie te durven gaan.

Dat is wat ik bedoel met: Teresa verlaten om haar te vinden: in het nu van de groezelige alledaagsheid van de laatmoderniteit, langs de doornige weg van de toewijding aan de ander in wie we geloven dat God zich laat kennen. Teresa verlaten om haar te vinden. Haar niet meer nadoen. Haar geestelijke weg buiten de muren gaan en haar geliefde God zoeken tussen de potten en pannen van de alledaagse leefwereld.